

ZOOMORFICZNE FIGURKI ANUBISA*

ANUBIS ZOOMORPHIC FIGURINES

Karol Kwiatkowski

ul. Kochanowskiego 63, 64-800 Chodzież, Poland

ABSTRACT. Zoomorphic figurines of Anubis have usually comprised parts of larger objects such as coffins, shrines and canopic chests. The statuettes were made of wood, stone and sometimes of metal. Typology include three different postures of Anubis. This figurines symbolize a permanent care of the dead body or entrails, because Anubis was giving hope for resurrection and eternal life.

U podstaw ich obrzędów nie tkwiło, jak sądzą niektórzy, nic urojonego, bajecznego czy płynącego z zabobonów, lecz egipskie wierzenia posiadały etyczne i godne zasady, nie pozbawione też historycznego czy naturalnego prawdopodobieństwa [...].¹

Zachowane źródła pisane prezentują obraz egipskich wierzeń oraz związanych z nimi symboli. Stanowią przekaz najważniejszych koncepcji wpływających na życie człowieka, początkowo samego władcy, a następnie także i zwykłego śmiertelnika. Źródła te są odbiciem wyobrażeń o drodze na tamten świat, gdzie miało istnieć właściwe i wiecznie nieskończone życie. Wiara starożytnych Egipcjan związana była ściśle z życiem wiecznym, ponieważ to nie śmierć, jak twierdzą niektórzy, stanowiła obsesję ludzi, lecz afirmacja życia, którego każdy z nich pożył. Śmierć stanowiła tylko chwilowe zaćmienie przed przejściem do rozświetlonej wieczności². Oczywiście była elementem niezbędnym w pojęciu starożytnych Egipcjan. Dlatego przygotowanie do zejścia z ziemskiego świata stanowiło w rzeczywistości preludium prawdziwego życia w zaświatach.

* Artykuł opiera się na pracy magisterskiej autora: „Zoomorficzne figurki Anubisa w ikonografii oraz w praktykach pogrzebowych starożytnych Egipcjan”, Poznań 2007 (maszynopis dostępny w Instytucie Praehistorii Wydziału Historycznego UAM). Figurki w nim ukazane stanowią jedynie przykłady wyróżnionych typów, natomiast pozostałą część źródeł zawiera katalog magisterium (łącznie 106 figurek lub ich części).

¹ Plutarch, przekład 2003, s. 23.

² Ćwiek 2005, s. 9.

W przygotowaniach do tej ostatecznej podróży pomagał Anubis , balsamista, kreator nowego wizerunku człowieka³ dostosowanego do warunków panujących w zaświatach. Anubis, jako twórca techniki balsamowania, miał największą władzę i tajemnicę, której strzegł, a było nią zmumifikowane ciało – trwała powłoka dla *ka* oraz *ba* , by istnieć w krainie wieczności. Tylko Anubis obdarzony epitetem *Ten, ponad tajemnicami, Pan Sekretów*⁵ dzierżył tajemnicę urzeczywistniającego dążenia człowieka do wieczności. Tak jak Chnum stwarzał człowieka, lepiąc go na kole garncarskim, by dać mu życie na ziemi, tak samo Anubis, poprzez mumifikację tworzył trwałego człowieka na potrzeby wiecznego bytowania na Polach Trzciny⁶.

Nie można zrozumieć egipskiej sztuki bez religii, na której potrzeby ta pierwsza tworzyła. Istotne jest, aby nie wartościować figurek Anubisa wyłącznie na podstawie wyglądu. Można dokonać podziału na dwa poziomy: pierwszy, podstawowy – wyłącznie wizualny, drugi, wyższy – stricte ideologiczny. Jako produkt ludzkiego umysłu przedmiot może z biegiem czasu zmienić swój wygląd, lecz jego idea pozostanie taka sama. Względy estetyczne nie były priorytetowe, to jednak od nich i od technik produkcyjnych należy rozpocząć omawianie figurek Anubisa.

³ Wielu badaczy sądzi, że mumifikacja polegała na idealnym odzwierciedleniu ciała żywego człowieka w niezmięnionej formie. Jednak celem tego rytuału była pewna zmiana w wyglądzie ciała zmarłego, potrzebna do przekształconej formy nowego życia. Ciało człowieka miało stanowić trwały element upodabniany początkowo do posągu. Ma to także swój odpowiednik ideologiczny wymieniony w *Micie o Ozyrysie* (zob. Plutarch, przekład 2003). Poćwiartowane przez Setha ciało Ozyrysa zostaje złożone przez Izydę, poza jednym elementem – fallusem. Organ ten zostaje zastąpiony, a więc zostaje zmieniona całość cielesna. Członek jako organ prokreacyjny, oprócz symbolu płodności, stanowi również symbol dawania życia, w tym przypadku nowego życia, por. Taylor 2001, s. 48.

⁴ *Ka* stanowiło najważniejszy, wieloaspektowy element niefizyczny człowieka. Mogło ono powstawać wraz z narodzeniem człowieka lub pojawiać się przy narodzeniu. Każdy człowiek miał swoje *ka*, dlatego czasami określa się je mianem sobowtóra. Jednak *ka* nie było fizycznym duplikatem, nie miało określonej formy, dawało siły życiowe poprzez przedstawienie w postaci posągu, który był mieszkaniem dla *ka*. Bardzo ważną rolę odgrywało *ka* w wierzeniach związanych ze śmiercią i dalszym życiem. Za ziemskiego życia *ka* pobierało niezbędne dla niego środki do życia (jedzenie oraz picie) od człowieka, do którego należało. Po śmierci *ka* musiało dostawać pożywienie, aby móc przetrwać i dlatego w grobach umieszczano tzw. *ślepe wrota* a przed nimi stoły ofiarne. *Ka* mogło opuszczać ciało w komorze grobowej i następnie udać się po ofiarę. *Ka* wymagało fizycznej, trwałej formy, w której mogło zamieszkać po śmierci i z tego powodu zwłoki były poddawane procesowi mumifikacji. Tak jak w przypadku *ka*, *ba* stanowiło indywidualny aspekt człowieka. Grecy utożsamiali je z pojęciem duszy (*ψυχή*). *Ba* także stanowiło element niefizyczny człowieka, ale bardziej niż *ka* miało ludzkie cechy. Było zdolne jeść, pić, poruszać się oraz mówić. Po śmierci *ba* opuszczało ciało i udawało się w podróż do świata żywych. W związku z tym, iż *ba* miało możliwość przemieszczania się, przedstawiano je jako ptaka z ludzką głową, czasem dodatkowo z ludzkimi ramionami i rękoma. Podczas swojej nieobecności w grobie, *ba* mogło zaspokajać głód we własnym zakresie, natomiast zobowiązane było wracać każdej nocy do ciała, aby móc złączyć się z jego fizyczną trwałą podstawą. Zwłoki miały być zmienione poprzez balsamowanie na wieczność, aby stać się doskonałym ciałem, które mogłoby łączyć się z *ba*, Taylor 2001, s. 18–23.

⁵ DuQuesne 1996b, s. 25–38.

⁶ Pola Trzciny lub Pola Jaru były określeniami na miejsce rządzone przez Ozyrysa, gdzie istnieć miało wieczne życie; Ikram 2004, s. 23, 24.

Zoomorficzne figurki Anubisa, mimo że zostały wykonane według tego samego wzorca⁷, różnią się od siebie kształtem, wielkością, jakością technologiczną surowca, z którego zostały utworzone. Z naszego współczesnego punktu widzenia, biorąc pod uwagę ich wygląd, można by dojść do wniosku, iż niektóre są dziełem uzdolnionych artystów, inne z kolei tworem prostych, niewykwalifikowanych rzemieślników, kopiujących wcześniej wykonane przedmioty. Oczywiście celem twórców statuetek nie był tylko, a właściwie nie przede wszystkim wizualny efekt, lecz idea, która miała być zobrazowana w wytworzonym dziele⁸. W naszym rozumieniu rzemieślnik to osoba wytwarzająca masowo określone przedmioty na codzienny użytek, natomiast artysta tworzy swoje dzieło w wyjątkowy sposób, artystycznie doskonały, pokazując tym samym swój indywidualizm. Jednak tego rodzaju podział jest nieadekwatny w stosunku do twórczości artystycznej starożytnego Egiptu, gdzie nie istniało słowo rozróżniające te dwa typy twórców. Nie było tam miejsca na własne spojrzenie na tworzone dzieło, wszystko było z góry zaplanowane, sugerowane, a każdy twórca znał zakres swoich obowiązków w dziedzinie, w której się specjalizował; był wykonawcą poleceń⁹.

W warsztacie pracował zespół składający się przynajmniej z kilku osób, to jednak każdy z nich zajmował się określoną czynnością, nie było wytwórcy wykonującego określoną rzecz od początku do końca¹⁰. Wszystko zaczynało się od sporządzenia planu, czasem sporządzenia modelu, potem realizowano dzieło i je ozdabiano. W taki sam sposób mogły być wytwarzane zoomorficzne figurki przedstawiające Anubisa. Co prawda nie zachowały się żadne szkice wstępne tych figurek, np. na papirusach czy ostrakach, ale nie można wykluczyć, iż takowe stosowano. Możliwe także, że zanim przystąpiono do wykonania figurki, projektowano wcześniej jej model w materiale, który się łatwo i szybko formował. Mogła być to glina lub muł nilowy, a więc materiały powszechnie dostępne. Model, gdy już spełnił swoją funkcję, był niszczone, a materiał, z którego go wykonano, mógł zostać wtórnice wyzyskany. Następnie kopiowano model w wybranym materiale, przeznaczonym na oryginalną figurkę. Po jej wykonaniu malarz przystępował do naniesienia dekoracji. Nie można z całą pewnością twierdzić, że każda figurka była wykonywana w opisany wyżej sposób. Zdarzało się, że figurki były wykonywane odrębnie, bez uprzedniego precyzyjnego planu, co jednak mogło wpływać

⁷ Niektórzy badacze uważają, iż Anubis jest szakalem (Hart 1986, s. 22; Baines 1993, s. 58; Houlihan 1996, s. 78; DuQuesne 2005, s. 2). Inni opowiadają się za psem (Černý 1974, s. 18; Waterson 2003, s. 169). Są jeszcze badacze, według których Anubis łączy w sobie różne cechy przedstawicieli rodziny *Canidae* (Ikram 2004). Wydaje się bardziej prawdopodobne, iż Anubis reprezentuje zdecydowanie szakala, gdyż znane są źródła pisane (np. Zaklęcia 273, 524, 528, 619, 675, 721 Tekstów Piramid), w których zawarte są informacje na temat tego, że król identyfikuje się z szakalem Anubisem, aby móc zostać przemienionym na potrzeby wiecznego życia. Pies nigdy nie zdobył boskiej pozycji w starożytnym Egipcie i był uważany za zwierzę do towarzystwa, przydające się podczas polowania itd. Wiadomo, iż Grecy utożsamiali Anubisa z psem, ale to tylko ze względu na brak wykształconego zoonimu dla tego rodzaju *Canidae*.

⁸ Málek 2002, s. 22.

⁹ Drenkhahn 1995, s. 338.

¹⁰ Drenkhahn 1995, s. 335, 336; Lipińska, Koziński 1977, s. 509.

ujemnie na ich jakość. Należy wziąć pod uwagę to, że nie tylko zdolności wytwórcy miały znaczenie podczas produkcji, lecz także wymogi adresata dzieła. Wiele zależało od statusu społecznego i ekonomicznego odbiorcy dzieła. Zapewne inaczej była wykonana figurka Anubisa przeznaczona dla władcy Egiptu, a inaczej dla zwykłego człowieka, który chciał posiadać przedstawienie tego boga w swoim skromnym grobie, jeśli oczywiście było go w ogóle na to stać.

Większość zebranych figurek zrobiona jest z drewna. Ich stan zachowania jest różny, zależny od jakości surowca oraz miejsca, w którym zabytek zdeponowano. Najpowszechniejszymi gatunkami drzew, z których tworzywa wyrabiano przedmioty były akacje oraz sykomory. Jeśli obiekt miał być wykonany z lepszego drewna, to je importowano. Cedr sprowadzano z Libanu, jałowiec z Syrii i Anatolii, heban z Sudanu¹¹. Obróbki drewnianej rzeźby dokonywano za pomocą miedzianych narzędzi, takich jak siekiera, toporek, dłuto czy piła. Dodatkowo używano świdra łukowego, drewnianego pobijaka, natomiast do polerowania powierzchni stosowano piaskowiec¹².

Figurki Anubisa były wykonywane z jednego kawałka drewna (nie wliczając ogona) albo z dwóch lub więcej części łączonych za pomocą czopów bądź sklepanych klejem stolarskim lub żywicą¹³. Ogon z reguły był tworzony osobno i nabijany w otwór pod figurką lub wsuwany w otwór znajdujący się w jej tylnej części. Ten element rzeźby był najbardziej narażony na złamania i zniszczenia, co widać na przykładzie zebranych figurek, w wielu przypadkach niemających tego detalu. Statuetki te stabilizowano za pomocą drewnianych kołków, znajdujących się na spodzie figurki lub w przedmiocie, na którym miała być umieszczona.

Drugim rodzajem surowca, z którego wytwarzano figurki Anubisa, był kamień, najczęściej wapień, czasami bazalt¹⁴ (ryc. 1). Do obróbki kamienia stosowano twardsze narzędzia wykonane z dolerytu, także toporki, oskardy. Były używane dłuta, a do wiercenia otworów świdry z piaskiem jako podłożem ściernym. Rzeźbę polerowano piaskowcem lub kwarcytem¹⁵. Ogon figurki tworzono z tego samego rodzaju kamienia co resztę rzeźby. Z reguły był on umieszczany przy jednym z boków figurki, zapewne z powodu ciężaru i dużej łamliwości kamienia.

Surowcem okazjonalnym był metal, początkowo miedź, złoto, srebro, z czasem brąz oraz elektron (*elektrum*) (ryc. 2). Do technik obróbki metalu należały przede wszystkim: kucie, odlewanie, repusowanie, grawerowanie¹⁶. Obróbka metalu wymagała niemałych

¹¹ Gunter 1995, s. 1550.

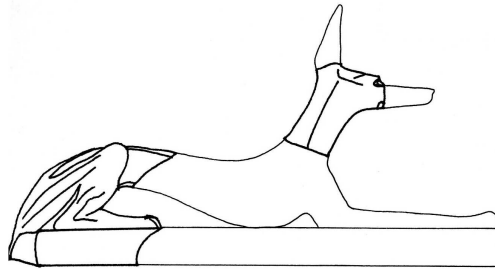
¹² Gunter 1995, s. 1550.

¹³ Lipińska, Koziński 1977, s. 86.

¹⁴ Najstarszymi pozostałościami figurki Anubisa są dwa fragmenty wykonane z zielonego bazaltu. Znalaziono je w Dolnej Świątyni kompleksu grobowego Menkaura (gr. Mykerinos) – władcy IV Dynastii okresu Starego Państwa. Obecnie fragmenty te znajdują się w zbiorach Museum of Fine Arts w Bostonie; Holden 1981, s. 99–103.

¹⁵ Gunter 1995, s. 1543, 1544.

¹⁶ Gunter 1995, s. 1546, 1547.

Ryc. 1. Prawdopodobnie najstarsza zoomorficzna figurka Anubisa. Dolna Świątynia kompleksu grobowego Menkaura. IV Dynastia. Museum of Fine Arts, Boston. Nr inw. MFA II.721. Zielonkawy bazalt. Wymiary części przedniej: $12,8 \times 7,9$ cm; wymiary części tylnej: $22,7 \times 12,8$ cm. Holden 1981, s. 99

Fig. 1. Probably the oldest zoomorphic figurine of Anubis. Valley Temple of King Menkaura. Dynasty IV. Museum of Fine Arts, Boston. Inv. No: MFA II.721. Greenish basalt. Dimensions of the front part: $12,8 \times 7,9$ cm; Dimensions of the rear part: $22,7 \times 12,8$ cm. Holden 1981, p. 99

Ryc. 2. Figurka Anubisa umieszczona na kaplicy. Naga ed-Deir, Cmentarzysko 1500, Grób 76. Średnie Państwo. Robert H. Lowie Museum of Anthropology, Berkeley. Nr inw. 6-22881. Metal – prawdopodobnie elektron (elektrum). Wymiary: $2,2 \times 1,8$ cm. Fazzini 1975, s. 55

Fig. 2. The figurine of Anubis placed on the chapel. Naga ed-Deir, Cemetery 1500, Tomb 76. Middle Kingdom. Robert H. Lowie Museum of Anthropology, Berkeley. Inv. No: 6-22881. Metal-probably electron (electron). Dimensions: $2,2 \times 1,8$ cm. Fazzini 1975, p. 55

umiejętności oraz znajomości jego charakterystyki technologicznej. Bardzo popularną techniką odlewniczą, była metoda „na wosk tracony” (*à la cire perdue*)¹⁷. Gotowy odlew korygowano przez szlifowanie, używając jako materiału ściernego piasku lub miękkiego kamienia. Do rzadkich surowców, z których tworzone figurki Anubisa, należały: szkło, glina, fajans i gips.

Oczy figurek wyrabiano ze szkła i kamienia. Niektóre z nich odznaczają się wysoką jakością wykonania. Widać na nich powiekę, gałkę oczną, źrenicę, czy też nawet mięsko łzowe w wewnętrznym kąciku oka. Obramowanie gałki ocznej wykonywano z miedzi, srebra, złota, a samą gałkę z kwarcu bądź wapienia. Tęczówka powstawała przez umieszczenie w otworze na środku gałki ocznej czarnej żywicy, a rogówka ze szlifowanego kryształu górskiego. Jeśli tworzone źrenicę, to wykonywano ją z ciemniejszej żywicy, którą umieszczano w otworze wywierconym w tylnej ścianie rogówki. Prawdopodobnie w wyniku pomyłki tworzone mięsko łzowe także w zewnętrznych kącikach oczu¹⁸, tak jak to najlepiej widać w przypadku zoomorficznej figury Anubisa z grobowca Tutanchamona.

KOLORYSTYKA FIGUREK

Zoomorficzne figurki Anubisa cechuje z reguły jednolitość tonacji. Poza ich nielicznymi wyjątkami, datowanymi głównie na okres późnorzymski¹⁹ figurki są barwy czarnej (lub przynajmniej ciemnej). Oczywiście nie w każdym przypadku owa czerń jest jednokolorowa, zależy bowiem od rodzaju surowca, z którego przedmiot został wykonany oraz od właściwości substancji pokrywającej powierzchnię figurki (farba, żywica). Do produkcji czarnego barwnika używano różnych frakcji węgla, np. sadzy lub węgla drzewnego. Zdarzało się, iż do wytworzenia czarnego pigmentu używano spalonych kości zwierząt²⁰. Stosowano także hematyt oraz prawdopodobnie piroluzyt (czarna ruda manganu). Znany był również rodzaj werniksu oraz lakieru podobnego do laki, odznaczający się głęboko czarną barwą²¹. Jako spoiwa używano wody, często łączonej z substancjami

¹⁷ Ischlondsky 1966, s.18.

¹⁸ Lipińska, Koziński 1977, s. 199, 200.

¹⁹ Obserwacja różnorodnych figurek oraz amuletów wskazuje, że Anubis nie zawsze musiał być przedstawiany w czarnej barwie. Występują amulety w kolorze turkusowym oraz figurki zoomorficzne o barwie brązowej lub beżowej. Oczywiście w niektórych przypadkach trudno stwierdzić, czy rzeczywiście dane przedstawienie ikonograficzne stanowiło ukończony produkt, czy tylko półfabrykat. Ponadto kolor mógł wynikać z samej barwy materiału, np. figurki metalowe czy fajansowe miały naturalny kolor tych materiałów. Polichromowane były rzeźby drewniane lub niekiedy kamienne. Istotnym elementem, który należy także wziąć pod uwagę jest periodyzacja figurek. Czarna (ciemna) barwa figurek jest typowa dla okresu Nowego Państwa, natomiast odmienne kolory związane są raczej z okresem późnym, ptolemejskim czy rzymskim. Nie jest to oczywiście reguła, ponieważ także w tych okresach malowano figurki Anubisa na czarno, a inspiracje dotyczące odmienności barwy powierzchni mogły wiązać się z wpływami obcych kultur, m.in. kultury greckiej.

²⁰ Wilkinson 1994, s. 106.

²¹ Lipińska, Koziński 1977, s. 85, 97.

kleistymi, takimi jak: żelatyna, guma arabska, białko kurze, oleje oraz tłuszcze. Jako substancja wiążąca stosowany był również wosk pszczeli, który także stanowił powłokę ochronną²². Wykorzystywany powszechnie był klej stolarski, wyrabiany przez gotowanie kości zwierzęcych, ścięgien czy skór²³. Do malowania powierzchni używano pędzli wykonanych z drewnianych włókien oraz trzciny²⁴.

Czarny kolor nadawano przedstawieniom Anubisa jak najbardziej celowo, symbolicznie. Kolor ten nie stanowi cechy charakterystycznej szakala²⁵, głównego pretendenta do miana Anubisa. Uczni uważają często, iż czarne ubarwienie nie jest ukazaniem naturalnego umaszczenia tego zwierzęcia, ale stanowi ono pewien symbol. Nawiązywać to może do przebarwienia zwłok, po potraktowaniu ich natronem i posmarowaniu substancjami żywicznymi podczas mumifikacji, co miało ułatwić odrodzenie w zaświatach²⁶. Czerń stanowiła również desygnat nocy i tajemniczości²⁷. Kolor ten miałby także sugerować żyzność, płodność, unaoczniane starożytnym Egipcjanom tonacją mułu nilowego, dającego obfite plony²⁸. W odradzającej się cyklicznie roślinności Egipcjanie dostrzegali nadzieję na swe odrodzenie po ziemskiej śmierci²⁹.

TYPOLOGIA

Najpopularniejsze były przedstawienia Anubisa w pozycji warującej, przyczajonej. Co prawda mogły występować także formy odmienne, takie jak postawa wyprostowana oraz pozycja w przysiadzie, lecz nie należały one do zbyt częstych. Pozycja, w jakiej wyobrażano Anubisa związana była zapewne z kontekstem przedstawienia. Kierując się tym kryterium, wyróżniłem trzy typy figurek.

Typ A

Do tego typu zaliczam figurki ukazujące Anubisa w pozycji warującej, leżącego na brzuchu, całym ciężarem ciała rozłożonym równomiernie na tylne oraz przednie kończyny. Tylne kończyny są podkurczone tak, że łapy przylegają do boków ciała, a część goleniowa nogi tworzy z udem w przybliżeniu kąt ostry, co wymusza uniesienie kolan lekko ponad zad. Przednie kończyny są wyciągnięte do przodu równolegle względem siebie, a przedramię z ramieniem tworzą w przybliżeniu kąt prosty, w ten sposób dobrze

²² Gunter 1995, s. 1549.

²³ Lipińska, Koziński 1977, s. 86.

²⁴ Gunter 1995, s. 1549.

²⁵ Shaw, Nicholson 1995, s. 34.

²⁶ Houlihan 1996, s. 78.

²⁷ DuQuesne 2005, s. 73.

²⁸ Hart 1986, s. 22; DuQuesne 1996b, s. 31.

²⁹ Wilson 1999, s. 23.

widoczna jest klatka piersiowa. Głowa jest wzniesiona do góry, oczy patrzą przed siebie. Uszy są postawione pionowo. Jest to typ podstawowy, ukazujący najlepiej cechy Anubisa i jego funkcje: jako strażnika grobu oraz protektora zmarłego w drodze w zaświaty. Geneza typu A bierze się od najstarszych hieroglifów , przedstawiających to bóstwo właśnie w takiej pozycji³⁰. Warująca postawa oznacza permanentne czuwanie nad zmarłym oraz gotowość Anubisa do ochrony zmarłego czy jego wnętrzności. Zoomorficzne rzeźby Anubisa w pozycji warującej, umieszczone na trumnach, obrazowały jeden z epitetów tego bóstwa: *Ten, ponad tajemnicami, Pan Sekretów*³¹. Anubis jako Pan Sekretów śmierci, mumifikacji oraz życia czuwał nad zmienionym ciałem, broniąc je przed zakłóceniem spokoju, aby zmarły był w stanie osiągnąć byt wieczny. Figurki Anubisa należące do typu A stanowiły element przedmiotu, na którym je umieszczano. Mogły one ozdabiać trumny (ryc. 3), ceremonialne kaplice (ryc. 13), czy skrzynie na urny kanopskie³² (ryc. 4).

Ryc. 3. Zewnętrzna trumna należąca do *Usai*. Teby. XXVI Dynastia. Museo Civico Archeologico di Bologna. Nr inw. KS 1957. Polichromowane drewno. Wymiary trumny: 224 × 84 × 95 cm. Pernigotti 1994, s. 136

Fig. 3. The outer coffin belonging to *Usai*. Thebes. Dynasty XXVI. Museo Civico Archeologico di Bologna. Inv. No: KS 1957. Painted wood. Dimensions of coffin: 224 × 84 × 95 cm. Pernigotti 1994, p. 136

³⁰ Wilkinson 2006, s. 65.

³¹ DuQuesne 1996a, s. 26.

³² Zob. Aston 2000, s. 159.

Ryc. 4. Skrzynia na urny kanopskie należąca do *Nodżmet*. Skrytka w Deir el-Bahari (DB 320). XX Dynastia. The Egyptian Museum, Kair. Nr inw. CG 61087. Polichromowane i złocone drewno. Wymiary: 83 × 50 × 66 cm
 Źródło ryciny: http://www.nga.gov/exhibitions/2002/egypt/ss_chest.htm [dostęp 9.07.2006]

Fig. 4. Canopic chest belonging to *Nedjmet*. Deir el-Bahari Cache (DB 320). Dynasty XX. The Egyptian Museum, Kair. Inv. No: CG 61087. Painted and gilded wood. Dimensions: 83 × 50 × 66 cm. Source: http://www.nga.gov/exhibitions/2002/egypt/ss_chest.htm (accessed 9th July 2006)

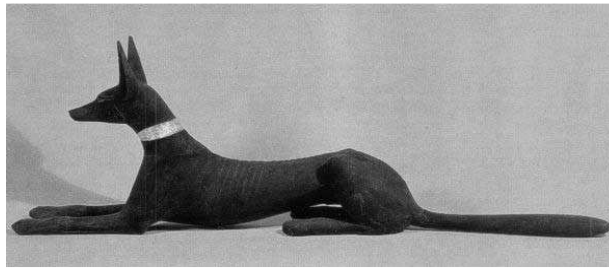
Ryc. 5. Figurka Anubisa ze zwisającym ogonem. Nowe Państwo. Muzeum Narodowe w Warszawie. Nr inw. 142295. Malowane drewno. Wymiary: brak informacji. Lipińska 2004, s. 31

Fig. 5. Figurine of Anubis with hanging tail. New Kingdom. National Museum in Warsaw. Inv. No: 142295. Painted wood. Dimensions: no data. Lipińska 2004, p. 31

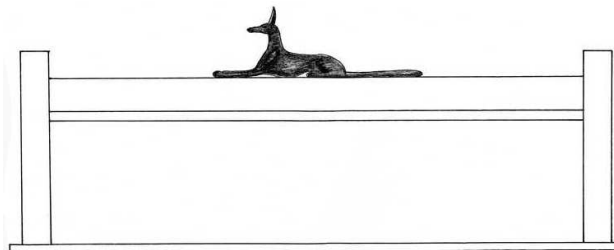
Ryc. 6. Figurka w pozycji warującej, z ogonem zawiniętym do lewego boku. Okres późny-okres ptolemejski. The Israel Museum, Jerusalem. Malowane drewno. Wymiary: 9,4 × 13,5 × 4,9 cm. Ben-Tor 1997, s. 55

Fig. 6. Figurine in a recumbent position with the tail turned left side. Late Period-Ptolemaic Period. The Israel Museum, Jerusalem. Painted wood. Dimensions: 9,4 × 13,5 × 4,9 cm. Ben-Tor 1997, p. 55

Ryc. 7. Figurka Anubisa z horyzontalnie ułożonym ogonem. Nowe Państwo. Gosudarstviennyi musei isovrasitielnyh iskusstv im. A. C. Puszkiina, Moscva. Malowane drewno. Długość: 75 cm. Pavlov, Mamvie 1958, il. 93

Fig. 7. Figurine of Anubis with a horizontally formed tail. New Kingdom. Gosudarstviennyi musei isovrasitielnyh iskusstv im. A. C. Pushkina, Moscva. Painted wood. Length: 75 cm. Pavlov, Mamvie 1958, fig. 93

Ryc. 8. Figurka Anubisa z horyzontalnie ułożonym ogonem, spoczywająca na trumnie
Fig. 8. Anubis figurine with a horizontally formed tail lying on a coffin

Ryc. 9. Nóż balsamierny wykonany z brązu. Na rękojeści w kształcie papirusu spoczywa warujący Anubis. Nowe Państwo. Musée du Louvre, Paris. Wymiary: brak informacji. Ziegler 2002, s. 347

Fig. 9. Bronze embalmer's knife with the god Anubis on the papyrus-shaped handle. New Kingdom. Musée du Louvre, Paris. Dimensions: no informations. Ziegler 2002, p. 347

Ryc. 10. Zoomorficzna figurka Anubisa. Brak ogona. Nowe Państwo. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Nr inw. 1084. Malowane drewno. Długość: 54,2 cm. Ćwiek 2005, il. 105

Fig. 10. Zoomorphic figurine of Anubis. No tail. New Kingdom. Archaeological Museum in Poznań. Inv. No: 1084. Painted wood. Length: 54,2 cm. Ćwiek 2005, fig. 105

Ryc. 11. Figurka Anubisa w pozycji stojącej usytuowana na prostokątnej podstawie. Okres Ptolemejski. Malter Galleries Inc., Encino, CA. Nr inw. 56. Malowane drewno. Długość: 13,5 cm. Źródło ryciny: <http://www.liveauctioneers.com/item/10120/a-polychromed-woode...> [dostęp 11.07.2006]

Fig. 11. Figurine of Anubis in a standing position on a long rectangular base. Ptolemaic Period. Malter Galleries Inc., Encino, CA. Inv. No: 56. Painted wood. Length: 13,5 cm. Source of fig.: <http://www.liveauctioneers.com/item/10120/a-polychromed-woode...> (of 11th July 2006)

Ryc. 12. Figurka Anubisa w pozycji siedzącej. The British Museum, London. Nr inw. EA 47991. Wapień. Wysokość: 51 cm. Shaw, Nicholson 1995, s. 34

Fig. 12. Figurine of Anubis in a sitting position. The British Museum, London. Inv. No: EA 47991. Limestone. High: 51 cm. Shaw, Nicholson 1995, p. 34

Ryc. 13. Figurka Anubisa z grobowca Tutanchamona (KV 62). Teby. XVIII Dynastia. The Egyptian Museum, Kair. Nr inw. 261. Malowane i złożone drewno. Wymiary: od czubka głowy do czubka nosa – 26,1 cm; od klatki piersiowej do początku ogona – 60 cm; głębokość klatki piersiowej – 19 cm; od łokcia do końca kości promieniowej – 20 cm; od pięty do końca śródstopia – 16,6 cm; długość ogona – 63 cm. Co mand 2007, s. 301

Fig. 13. Figurine of Anubis from the tomb of Tutankhamun (KV 62). Thebes. Dynasty XVIII. The Egyptian Museum, Kair. Inv. No: 261. Painted and gilded wood. Dimensions: Occipital tuberosity to tip of nose – 26,1 cm; Head of humerus to tuberosities of the schium – 60 cm; Depth of chest – 19 cm; Point of elbow to end of radius – 20 cm; Calcaneum to end of metatarsus – 16,6 cm; Length of tail – 63 cm. Co mand 2007, p. 301

Ryc. 14. Figurka Anubisa w grobie Tutanchamona (KV 62). Fotografia H. Burtona z 1922 roku. Metropolitan Museum of Art, New York. Siliotti 1998, s. 94

Fig. 14. Figurine of Anubis in the tomb of Tutankhamun (KV 62). Photo by H. Burton in 1922. Metropolitan Museum of Art, New York, Siliotti 1998, p. 94

W związku z różnym ułożeniem ogona figurek wyróżniono w typie A trzy podtypy: A1, A2, A3.

Najczęściej występuje ogon w pozycji zwisającej (podtyp A1, ryc. 2, 3, 4, 5, 13). Jest to podtyp widoczny w determinatywach pisma hieroglificznego . Do podtypu A2 zalicza się figurki z ogonem zawiniętym do jednego boku figury lub do podstawy, na której się dana figurka znajdowała (ryc. 6). Trudno powiedzieć, dlaczego ogon został w ten sposób ukształtowany. Jednak jeśli chodzi o figurki wykonane z kamienia, to można się domyślać, iż ten najbardziej narażony na odłamanie ciężki element figurki został zabezpieczony przez integralne połączenie w jedną całość z bryłą rzeźby. Podobne

ukształtowanie ogona w realizacji drewnianych figurek jest zagadkowe. Możliwe, iż chodziło o ograniczenie gabarytów figurki, przeznaczonej do wąskiej przestrzeni tak, aby ogon był dobrze widoczny. Są to jednak tylko przypuszczenia. Podtyp A2 reprezentują figurki, które zapewne niekoniecznie znajdowały się w miejscach ostatniego spoczynku, lecz również w świątyniach grobowych bądź w świątyniach poświęconych Anubisowi i umieszczone były na ceremonialnych kaplicach. Podtyp A3 reprezentują figurki z ogonem ułożonym horyzontalnie, wyprostowanym (ryc. 7). Najprawdopodobniej zdobiły one ceremonialne kaplice lub trumny, na których usytuowane były prawdopodobnie pośrodku wieka, ze względu na wysunięty ogon. Przykładowy rysunek (ryc. 8) ukazuje dostosowanie kształtu figurki (przede wszystkim ułożenie ogona) do miejsca jej osadzenia. Nie znamy trumny czy kaplicy z figurką podtypu A3, ale zachował się w bardzo dobrym stanie ceremonialny nóż brązowy, którego rękojeść zdobi figurka Anubisa z tak właśnie ukształtowanym ogonem (ryc. 9). Wiele figurek należących ogólnie do typu A trudno zaklasyfikować do konkretnego podtypu, a to ze względu na niezachowanie się ogona (ryc. 10), a więc wyznacznika podziału.

Typ B

Przedstawienie zwierzęcia w postawie stojącej, wyprostowanej. Całe ciało jest naprężone, jego ciężar oparty na łapach, klatka piersiowa wypukłona. Kończyny zarówno przednie, jak i tylne są wyprostowane, ustawione równoległe względem siebie, tworzące z tułowiem w przybliżeniu kąt prosty. Zachowana jest prosta linia grzbietu oraz otwarty kąt karku. Głowa jest wzniesiona do góry, oczy patrzą przed siebie. Uszy są postawione pionowo.

Forma ta jest znacznie późniejsza i nie tak popularna jak w przypadku typu A. Można ją przyrównać do pozy kroczącej mającej swój odpowiednik w znaku hieroglificznym . Figurki tego typu (ryc. 11) prawdopodobnie nie były usytuowane na trumnach czy skrzyżniach kanopskich, lecz stanowiły samodzielne przedmioty umieszczane w grobach lub w świątyniach kultu pośmiertnego. Biorąc pod uwagę datowanie tych figurek (okres późny ptolemejski), można by przypuszczać, że zmiany formy związane były z wpływami obcych wierzeń (greckie, rzymskie). Widziałbym w tym odbicie greckiego zwyczaju umieszczania figurek bogów przy ogniskach domowych w celach ochronnych i zapobiegawczych. Zatem figurki Anubisa mogły pojawiać się w domostwie jako apotropaiczne amulety mające już za życia doczesnego ochraniać ciało, które ulegnie przemianie. Tym samym ochraniana osoba miałaby szansę dostać się na Pola Trzcin. Sytuowanie tych figurek Anubisa w domach nie neguje ich właściwości oraz funkcji grobowych. Każda osoba mogła posiadać w swoim domu taką figurkę i oczekiwać, że po śmierci zostanie ona umieszczona w jej grobie.

Typ C

Postawa siedząca z rozłożeniem ciężaru ciała na zad oraz podkurczone tylne kończyny tak, że część goleniowa nogi tworzy z udem w przybliżeniu kąt ostry. Przednie kończyny są wyprostowane, oparte pionowo o podłoże, przy czym łapy wraz z przedra-

mionami tworzą kąt prosty. Uwidoczniona jest klatka piersiowa, zachowana prosta linia grzbietu, na którym zaznaczone są łopatki. Głowa wzniesiona do góry, oczy patrzą przed siebie. Uszy postawione pionowo.

Typ C należy do rzadkości. Figurki te można przyrównać do typu B, ze względu na chronologię i być może przeznaczenie. Tego rodzaju postawa Anubisa nie jest znana w piśmie hieroglificznym. Została zapewne wykształcona w związku z napływem obcej ludności do Egiptu, zwłaszcza Greków, którzy utożsamiali Anubisa z psem (κύων)³³ i przedstawiali go w ten sposób (ryc. 12).

KONTEKST

Rozpatrywanie funkcji zoomorficznych figurek Anubisa wymaga poznania ich symbolicznej oraz ideologicznej wartości. Symbolizm ten nie jest łatwy do precyzyjnego odczytania; można jedynie suponować pewne idee uwidocznione w przedmiotowych dziełach i ich kontekstach. W wyniku odkryć archeologicznych wiemy, iż figurki zoomorficzne Anubisa były umieszczane w grobach oraz świątyniach (grobowych lub poświęconych bóstwu). Mamy więc tu do czynienia z kontekstami depozycyjnymi. Dobrym tego przykładem jest znaleziona *in situ* w prawie nienaruszonym grobowcu Tutanchamona (KV 62) naturalnej wielkości figurka szakala-Anubisa, umieszczona na ceremonialnej kaplicy (ryc. 13). Należy wspomnieć o kontekście przestrzennym, który jest istotny do poznania przeznaczenia konkretnego przedmiotu. Anubis był umieszczony w tzw. skarbcu grobowca Tutanchamona, przodem do komory grobowej, a tyłem do kaplicy (ryc. 14), w której umieszczono urny kanopskie ze zmumifikowanymi organami wewnętrznymi króla³⁴. Figurkę z tego grobu można połączyć z epitetem Anubisa: *Przewodniczący Boskiej Kaplicy*³⁵.

Istotny jest także kontekst czasowy, oparty na zasadzie asocjacji i przeciwieństw. Datowanie figurek nie jest kwestią bezsporną. Polega ono z reguły na ocenie formy, jakości wykonania i dopasowania rzeźb do pozostałych figurek według typologicznego standardu (jeśli oczywiście nie ma na ich temat żadnych danych)³⁶. Figurki wykonane z cenniejszego surowca, ukształtowane na wyższym poziomie, z uwzględnionymi cechami indywidualnymi datuje się z reguły na okres Nowego Państwa, natomiast figurki przejawiające niższy poziom wykonania są umieszczane w czasach okresu późnego oraz okresu ptolemejskiego. Niewątpliwie najtrudniej sklasyfikować zachowane fragmenty figurek (najczęściej głowę), nie znając ich odniesień do większej części danego dzieła.

³³ Plutarch, przekład 2003, s. 57.

³⁴ Carter, Mace 1997, s. 195.

³⁵ DuQuesne 2005, s. 154.

³⁶ Wiele zebranych figurek znalazło się w prywatnych kolekcjach, galeriach czy muzeach dzięki działalności poszukiwaczy skarbów. O ich pochodzeniu i kontekście źródłowym nie wiadomo nic lub prawie nic.

Bardzo ważne dla badań nad Anubisem są źródła pisane. Są one często głównym czynnikiem poznania symbolizmu, a co za tym idzie funkcji figurek. Dzięki różnorodnym tekstom dowiadujemy się, iż Anubis jest związany z niezbędnym przejściem takim, jakim jest śmierć, następnie mumifikacją, której bóg ten patronuje, tworząc nowy wizerunek człowieka. Anubis ponadto związany jest z Sądem Ozyrysa, na który przyprowadza zmarłego i czuwa nad prawidłowym przebiegiem ważenia serca³⁷.

Wszystkie funkcje tego bóstwa, określające go epitety: *Pierwszy z Zachodnich*, *Przewodniczący Boskiej Kaplicy*, *Pan uświęconej ziemi*, *Ten, który jest na swojej górze*, *Ten, ponad tajemnicami*, *Pan Sekretów*, *Ten, który jest w miejscu balsamowania*, *Pan Pogrzebu*, nawiązują do śmierci, a zarazem i dalszego życia w wieczności. Stąd zoomorficzne figurki umiejscawiane są w grobach czy świątyniach grobowych. Figurki te stanowią z reguły odosobnione elementy większych przedmiotów należących do wyposażenia grobowego (trumny, skrzynie ustawiane w komorach grobowych lub pomieszczeniach im towarzyszących, bądź pomieszczeniach świątyń grobowych).

W związku z tym, że większość figurek nie zachowała się wraz z obiektami, na których była umieszczona, tylko poprzez analogie do figurek połączonych z nimi można domyślać się ich umiejscowienia. Ważne jest tutaj zastosowanie wariantowości typologicznej, dającej możliwość wychwycenia podobieństw i różnic. Jeśli mamy figurkę pozbawioną kontekstu, a formą pasującą do któregoś z wyróżnionych podtypów typu A, to można ów zabytek wyprowadzić z kręgu nieścisłości uznając, iż figurka mogła być umieszczona na trumnie, kaplicy czy skrzyni.

Skoro figurki Anubisa związane były ze śmiercią i dalszym bytowaniem w zaświatach i umieszczano je na określonych obiektach, to symbolizowały zapewne abstrakcyjne, magiczne moce o właściwościach apotropaicznych, służące odrodzeniu się człowieka w wieczności. Będąc patronem balsamowania zwłok   , Anubis symbolizuje nowe życie, jest manifestacją zaświatów. Tak jak horyzont łączy ciemność i jasność, tak Anubis łączy sobą to, co martwe, z tym, co ożywione. Stanowi pomost łączącym dwa światy.

Przytoczone symboliczne znaczenia odzwierciedlają pełnione przez bóstwo funkcje, do których należało sprawowanie pieczy nad prawidłowym przebiegiem balsamowania, czuwanie nad mumią podczas pogrzebu i związanych z tym czynnościami oraz permanentna ochrona zabalsamowanych zwłok w grobie. Z tego też powodu powstały zoomorficzne figurki Anubisa mogące w magiczny, symboliczny sposób ochronić ciało oraz wewnętrzne organy przed zniszczeniem; Anubis trwał na straży grobu.

Zapewne każdy starożytny Egipcjanin pragnął, aby bóstwo to przeprowadziło go przez Sąd Ozyrysa pozytywnie, dlatego wykorzystywano różne praktyki magiczne, aby wpłynąć na bóstwo³⁸. Magia pomagała człowiekowi zarówno za życia ziemskiego, jak i po śmierci. Z różnorodnych źródeł znane są zaklęcia, w których można dostrzec celową

³⁷ Faulkner 2001, s. 29.

³⁸ Człowiek pragnął wpłynąć także na swoje własne serce, będące ośrodkiem całego jego jestestwa, aby pozytywnie odegrało swoją rolę na Sądzie Ozyrysa i nie czyniło przeszkód w dotarciu do upragnionego Raju.

implikację jednostki na swój własny los³⁹. Tak jak Ra podróżował wśród niebezpieczeństw świata podziemnego i walczył z przeciwnościami, aby móc ponownie narodzić się o poranku jak Chepri, tak też zmarły przechodził podobną drogę. Mając za protektora i wybawcę Anubisa wierzył, że dzięki niemu kolejnego poranka ponownie zobaczy słońce.

Niechaj będzie karmiona dusza moja świetlana w Państwie Umarłych. Niechaj będzie jej dany głos na ziemi, życie w wieczności i potęga nad każdą rzeczą, która się w niej znajduje [...] ⁴⁰.

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejewski T.
1967 *Dusze boga Re. Wśród egipskich świętych ksiąg*, Warszawa.
- Aston D. A.
2000 *Canopic Chests from the Twenty-first Dynasty to the Ptolemaic Period*, „Ägypten und Levante” 10, s. 159–178.
- Baines J.
1993 *Symbolic roles of canine figures on early monuments*, „Archéo-Nil” 3, s. 57–74.
- Ben-Tor D.
1997 *The Immortals of Ancient Egypt. From Abraham Guterman Collection of Ancient Egyptian Art*, Jerusalem.
- Carter H., Mace A. C.
1997 *Odkrycie grobowca Tutanchamona. Historia największego odkrycia archeologicznego XX wieku*, Warszawa.
- Comand D.
2007 *Skarby Egiptu. Kolekcja Muzeum Egipskiego w Kairze*. Opracowanie hasła: Daniela Comand, Warszawa.
- Černý J.
1974 *Religia starożytnych Egipcjan*, Warszawa.
- Ćwiek A.
2005 *Śmierć i życie w starożytnym Egipcie*, [katalog] Wystawa ze zbiorów Muzeum Egipskiego i Zbioru Papirusów w Berlinie oraz Państwowego Muzeum Sztuki Egipskiej w Monachium. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań.
- Drenkhahn R.
1995 *Artisans and Artists in Pharaonic Egypt*, (w:) *Civilizations of the Ancient Near East*, red. J. M. Sasson, New York, s. 331–343.
- DuQuesne T.
1996a *Anubis Master of Secrets and the Egyptian Conception of Mysteries*, „Discussions in Egyptology” 36, s. 25–38.
1996b *Black and Gold God. Colour symbolism of the god Anubis with observations on the phenomenology of colour in Egyptian and comparative religion*, London.
2005 *The Jackal Divinities of Egypt. From the Archaic Period to Dynasty X*, London.

³⁹ Andrzejewski 1967, s. 180.

⁴⁰ Fragment rozdziału 148 Księgi Umarłych; Andrzejewski 1967, s. 141.

- Faulkner R. O.
2001 *The Ancient Egyptian Book of the Dead*, London.
- Fazzini R.
1975 *Images of Eternity. Egyptian Art from Berkeley and Brooklyn. The Fine Arts Museums of San Francisco and The Brooklyn Museum*, New York.
- Gunter A. C.
1995 *Material, Technology, and Techniques in Artistic Production*, (w:) *Civilizations of the Ancient Near East*, red. J. M. Sasson, New York, s. 1539–1551.
- Hart G.
1986 *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London.
- Holden L.
1981 *An Anubis Figure in the Boston Museum of Fine Arts*, (w:) *Studies in Ancient Egypt, the Aegean, and the Sudan. Essays in honor of Dows Dunham on the occasion of his 90th birthday, June 1, 1980*, K. Simpson, Boston, s. 99–103.
- Houlihan P. F.
1996 *The Animal World of the Pharaohs*, Cairo.
- Ikram S.
2004 *Śmierć i pogrzeb w starożytnym Egipcie*, Warszawa.
- Ischlondsky N. D.
1966 *A Peculiar Representation of the Jackal-God Anubis*, „Journal of Near Eastern Studies” 25, s. 17–26.
- Kwiatkowski K.
2007 Zoomorficzne figurki Anubisa w ikonografii oraz praktykach pogrzebowych starożytnych Egipcjan, praca magisterska napisana w Instytucie Prahistorii Wydziału Historycznego UAM, pod kierunkiem dr. hab. prof. UAM R. Kolińskiego (maszynopis dostępny w Instytucie Prahistorii UAM).
- Lipińska J.
2004 *Zbiory sztuki starożytnej*, cz. II: *Starożytny Egipt. Muzeum Narodowe w Warszawie*, Warszawa.
- Lipińska J., Koziński W.
1977 *Cywilizacja miedzi i kamienia. Technika starożytnego Egiptu*, Warszawa.
- Málek J.
2002 *Egyptian Art*, New York.
- Pavlov V. V., Mamvie M. E.
1958 *Pamiatniki isskustva Drievniogo Egipta v Museiah Sovietskogo Soiusa. Gosudarstwiennyi musei isovrasitielnyh iskusstv im. A. C. Puszkina*, Moskva.
- Pernigotti S.
1994 *La Collezione Egiziana. Museo Civico Archeologico di Bologna*, Milano.
- Plutarch
2003 *O Izydzie i Ozyrysie*, przekł. A. Pawlaczyk, Poznań.
- Shaw I., Nicholson P.
1995 *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, London.
- Siliotti A.
1998 *Egipt. Świątynie, ludzie, bogowie*, Warszawa.
- Taylor J. H.
2001 *Death and the Afterlife in Ancient Egypt*, London.
- Waterson B.
2003 *Gods of Ancient Egypt*, London.
- Wilkinson R. H.
1994 *Symbol & Magic in Egyptian Art*, London.
2006 *Reading Egyptian Art. A Hieroglyphic Guide to Ancient Egyptian Painting and Sculpture*, London.

Wilson H.

1999 *Lud faraonów*, Warszawa.

Ziegler Ch. (red.)

2002 *The Pharaohs*, Milano.

ANUBIS ZOOMORPHIC FIGURINES

Summary

Anubis was the chief god of the dead as the Passageway and Afterlife. The jackal-god was believed to have wrapped the body of the deceased Osiris, thus establishing his particular association with the mummification process. In the beginning, Anubis as a mortuary god, was chiefly associated with the king, later he became the god of every mortal. In the Judgment of the Dead Anubis appears to act for Osiris, with whom he is intimately connected, as his duty it is to examine the tongue of the Great Balance and making sure the beam is placed in a horizontal position. Anubis was the guardian of the dead, who took souls to the Underworld and protected them on their journey. The nature of Anubis is best revealed by the epithets: Foremost of the Westerners', Presiding over the god's pavilion, Lord of the Sacred Land, Who is Upon His Mountain, Master of Secrets, He who is in the Place of Embalming.

This article is a part of M.A. thesis and all zoomorphic figurines of Anubis, collected by the author, are presented in the dissertation catalogue. Altogether, there are 106 figurines/fragments. The oldest reliable zoomorphic figurine of Anubis, in a recumbent position, are two fragments (greenish basalt) found in the debris on the floor of Room (III) of the Valley Temple of King Menkaura (IV Dynasty) (Fig. 1).

The statuettes were made of wood, stone and sometimes of metal (Fig. 2). They comprised a part of larger objects such as coffins (Fig. 3), canopic chests (Fig. 4) and shrines (Fig. 13), sometimes other items like embalmer's knife (Fig. 9). The most widely known and deftly executed image of Anubis is the powerful recumbent statue placed on top of a gilded shrine in the tomb of Tutankhamun (KV 62) (Fig. 13, 14).

Figurines are usually painted black. The black coat of Anubis is certainly not its true nature but has symbolic significance. It relates to the colour of putrefying corpses and the fertile black soil of the Nile Valley. This leads on to the idea of rebirth in the Underworld. There are three different types of posture of zoomorphic Anubis. Type A – the recumbent position. This Type is connected with all periods of ancient Egypt. Figurines in this type could have a diverse form of tail. To differentiate them, the author distinguished three subtypes: A1, A2, A3. Subtype A1 – the straight tail is hanging (Fig. 3, 4, 5, 13). A2 – the tail is turned to one side (Fig. 6). A3 – statuettes with horizontally formed tail (Fig. 7, 9). The second posture of Anubis – Type B – is a standing position (Fig. 11), but it is not as popular as in Type A. Figurines of Type B are dated to the Late Period and Ptolemaic Period. In my opinion these items could stand at houses (domestic hearth – Greek influences) and after the death of a particular person, the figure was placed in the tomb or mortuary temple. Placing these figurines in houses does not rule out their sepulchral functions. Type C – figurines of Anubis in a sitting position (Fig. 12), very rarely occurred. It is connected

with the Ptolemaic Period and Hellenic influences, as there are no hieroglyphs presenting Anubis in this posture.

Anubis had three important functions. He supervised the process of the body embalmment. He further received the mummy in the tomb and protected the dead body.

The jackal-god has been giving hope of resurrection and eternal life and that is why the Egyptians created three-dimensional zoomorphic figurines of Anubis. This figurines symbolize a permanent magical care of the dead body, entrails and human's rebirth in the Afterlife.